

TƏHLİL

ERMƏNİSTANDA QİYMƏT ARTIMI VƏ MİLLİ VALYUTANIN MƏZƏNNƏSİ İLƏ BAĞLI PROBLEMLƏR

Pandemiya başladıqdan sonra Ermənistanda iqtisadi vəziyyətin pisləşməsi əsaslı qiymət artımının baş verməsi və milli valyutanın kəskin ucuzlaşması ehtimallarını artırdı. Sentyabrın sonundan etibarən müharibənin başlaması isə bu ehtimalları daha da artırdı. Lakin, ötən dövr ərzində bu ehtimallar tam olaraq özünü doğrultmadı. Valyutanın zəif şəkildə ucuzlaşması prosesi getsə də qiymət artımı ümumiyyətlə baş vermədi. Lakin, bu o anlama gəlməməlidir ki, Ermənistanda iqtisadi vəziyyət yaxşıdır və Ermənistan iqtisadiyyatı mövcud təhdidlərə qarşı davamlıdır. Əksinə, gözlənilən iqtisadi proseslərin baş verməməsinin səbəbləri də elə iqtisadi problemlərdir. İctimaiyyətdə qeyd edilən məsələlər ilə bağlı yanlış məlumatlar yayıldığından Ermənistanda qiymət artımının baş verməməsi və valyutanın zəif sürətlə ucuzlaşmasının səbəblərinin təhlil edilməsinə ehtiyac vardır.

Qiymət artımı

Son aylarda Ermənistanda gedən iqtisadi proseslər və Ermənistan ordusunun qanunsuz olaraq işğal etdiyi ərazilərdən çıxmağa məcbur edilməsi qiymət artımının (inflyasiya) sürətlənəcəyi istiqamətində fikirlərin yayılmasına səbəb olmuşdu. Lakin, bu baş vermədi. **Ermənistanın Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən oktyabr ayında inflyasiya 2019-cu ilin oktyabr ayı ilə müqayisədə 1.3% səviyyəsində olmuşdur. Ötən ay ilə müqayisədə isə oktyabrda inflyasiya mənfi 0.5% səviyyəsində olmuşdur.** Göründüyü kimi son 12 ay ərzində inflyasiya çox aşağı səviyyədə olmuş, oktyabr ayında isə mənfi zonaya daxil olmuşdur, yəni deflyasiya baş vermişdir. **Başqa sözlə desək, oktyabrda istehsal edilən xidmət və məhsulların orta qiyməti azalmışdır.** Onu qeyd etmək yerinə düşər ki, bundan əvvəlki aylarda da Ermənistanda aylıq inflyasiya göstəriciləri mənfi olmuşdur. Belə ki, iyun ayında inflyasiya əvvəlki ay ilə müqayisədə mənfi 1.54%, iyulda mənfi 2.1%, avqustda mənfi 0.1%, sentyabrda isə mənfi 0.2% səviyyəsində olmuşdur.

Ümumiyyətlə, bu məsələ ilə bağlı bir məqama diqqət yetirmək lazımdır ki, yüksək inflyasiya iqtisadi böhranın baş verdiyini göstərdiyi kimi inflyasiyanın çox aşağı olması da iqtisadi vəziyyətin pis olmasından xəbər verir. İnflyasiyanın formalaşmasına əsasən idxal edilən və ölkə daxilində istehsal edilən məhsul və xidmətlərin həcmi (təklif) ilə bu məhsullara olan daxili tələb təsir edir. Əgər tələb təklifi üstələyərsə, yəni daxili bazarda məhsul və xidmətlərin çatışmazlığı baş verərsə o zaman inflyasiya sürətlənməyə başlayır və bu iqtisadi və

sosial vəziyyətin əsaslı şəkildə pisləşməsinə yol açmış olur. Əksinə əgər təklif tələbi üstələyərsə, yəni istehsal edilən məhsullara olan tələb aşağı düşərsə o zaman inflyasiyanın sürəti azalmağa başlayır və bəzən mənfəi zonaya daxil olur, yəni deflyasiya baş verir (son aylarda Ermənistanda olduğu kimi). Ermənistanda bu iki ssenaridən hansının baş verdiyini nəzərdən keçirək.

Ermənistanda pandemiya iqtisadiyyata əsaslı şəkildə təsir etməyə başladıqdan sonra ölkədə iqtisadi aktivlik kəskin şəkildə azalmağa başlamışdı. Müharibənin baş verməsi və pandemiyanın ikinci dalğasının başlaması isə iqtisadi aktivliyin daha kəskin şəkildə aşağı düşməsinə səbəb oldu. Ermənistan hökumətinin təqdim etdiyi statistik məlumatlara əsasən yanvar-sentyabr aylarında Ermənistanda iqtisadi aktivlik 6.6% azalmışdır. **Yanvar-avqust aylarında isə bu göstərici 6.4% səviyyəsində idi. Təkcə sentyabr ayında isə ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə iqtisadi aktivlik 7.5% azalmışdır.** Bununla yanaşı yanvar-sentyabr aylarında Ermənistanda əksər iqtisadi sahələrdə daralma müşahidə edilmişdir. **Belə ki, bu müddət ərzində tikinti sektoru 15.7%, ticarət 11.4%, xidmət sektoru isə 11.7% azalmışdır. Böyüyük sahələrə isə sənayə sektoru (1%), enerji sektoru (1.5%) və kənd təsərrüfatı (0.5%) aid olmuşdur.**

Ermənistanda inflyasiyanın kəskin aşağı düşməsi və deflyasiyanın baş verməsi onu göstərir ki, qeyd etdiyimiz ssenarilərdən ikincisi baş vermişdir. Lakin, burada sual yaranır ki, əgər iqtisadi aktivlik azalırsa bu tək daxili bazarda tələbin azalmasına deyil, eyni zamanda istehsal edilən və idxal edilən məhsul və xidmətlərin həcmnin də azalmasına yol açmalıdır. Başqa cür desək yəni bu halda həm təklif, həm də tələb azalmalıdır və bu inflyasiya ilə bağlı ikinci ssenarinin baş verməsinin qarşısını almalıdır. Lakin, iqtisadi sahələrin artımı ilə bağlı yuxarıda qeyd edilmiş rəqəmlərə nəzər saldıqda məlum olur ki, əhalinin ən çox istifadə etdiyi xidmət və məhsulların aid olduğu sahələrdə, xüsusilə də qida məhsullarının daha çox istehsal edildiyi kənd təsərrüfatı sahəsində az da olsa artım müşahidə edilmişdir. Bunun əksinə olaraq isə daha çox əhalinin tələbini özündə ehtiva edən tikinti, ticarət və xidmət sektorlarında isə azalma müşahidə edilmişdir. **Yəni burada tələb və təklif balansı pozulmuş və istehsal edilən xidmət və məhsulların həcmi daxili bazarda mövcud olan tələbi üstələmişdir. Bunun nəticəsində isə qiymətlərin azalması baş vermişdir.** Qeyd etdiyimiz kimi bu iqtisadi baxımdan yaxşı hal deyildir. Inflyasiyanın kəskin azalması və ya deflyasiyanın baş verməsi o deməkdir ki, iqtisadiyyat böhran vəziyyətindədir və iqtisadi artım yoxdur. Təsədüfi deyildir ki, pul siyasətində inflyasiyanın hədəflənməsi strategiyasını seçən ölkələr inflyasiya ilə bağlı hədəf müəyyən edirlər (əsasən tək rəqəmli və 2%-dən az olmur). Məsələn, Ermənistanın özündə 2020-ci il üçün müəyyən edilmiş inflyasiya hədəfi 2.5%-5.5% koridorunda dəyişir. **Ona görə də oktyabrda Ermənistanda deflyasiyanın qeydə alınması onu göstərir ki, inflyasiya səviyyəsi müəyyən edilmiş minimal hədəf göstəricisindən çox aşağı düşmüşdür (6 dəfə).**

İqtisadi qanunlara (tələb və təklif qanunu) görə azad bazar iqtisadiyyatında bu hal uzun zaman davam edə bilməz. Belə ki, tələb və təklif qanununa görə azad bazarın mövcudluğu şəraitində tələb və təklif təbii olaraq taraz nöqtəyə gəlir və nəticədə bazarda qiymət optimal səviyyəyə çatır. Yəni təklif tələbi üstələdikdə qiymətlər aşağı düşdüyündən məhsul və xidmət istehsalı ilə məşğul olan subyektlərin bir hissəsi mənfəət əldə edə bilmədiyindən bazardan çıxmalı olur. Nəticədə isə istehsal edilən məhsulların həcmi azalır və tələb ilə təklif arasında tarazlıq formalaşmış olur. Lakin, Ermənistan iqtisadiyyatı sağlam və azad iqtisadiyyat deyildir və dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi yüksək səviyyədədir. Bu məsələ ilə bağlı dövlətin müdaxiləsi isə əsassız deyildir. İstənilən halda istehsalın kəskin azalması və bunun nəticəsində də müxtəlif məhsul və xidmətlərin çatışmaması və ən əsası qida təhlükəsizliyi ilə bağlı təhlükələrin yaranması ehtimallarının formalaşması dövləti məcbur edir ki, məhsul və xidmət istehsalının yüksək səviyyədə saxlanılmasını təşviq

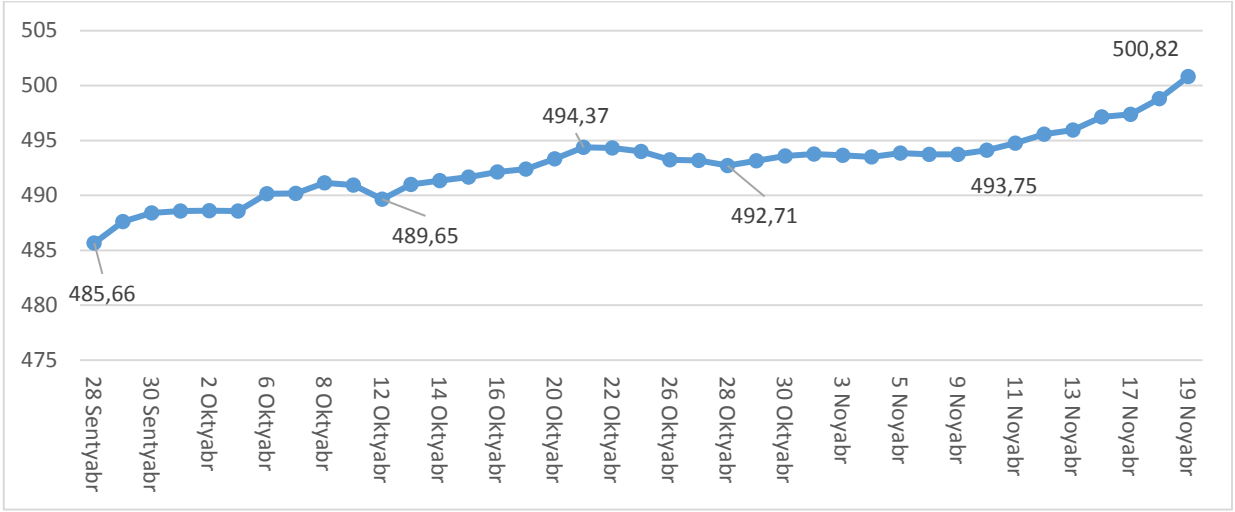
edən tədbirlər görsün. **Yəni inflyasiyanın kəskin azalmasına baxmayaraq hazırda Ermənistan hökuməti üçün məhsulların bolluğu onların çatışmazlığından daha sərfəlidir.** Ancaq bunu təmin etmək üçün dövlət aşağı qiymətlərin mövcud olduğu şəraitdə mənfəətsiz qalaraq bazardan çıxmaq istəyən iqtisadi subyektlərə maliyyə dəstəyi verməlidir ki, istehsal səviyyəsi yüksək qalsın. Pandemiya başlandıqdan sonra Ermənistan hökumətinin iqtisadiyyata, xüsusilə də sahibkarlara dəstək vermək üçün müxtəlif proqramlar həyata keçirmişdir ki, bu proqramların əsas məqsədlərindən biri də məhz istehsal səviyyəsini yüksək saxlamaq olmuşdur. **Lakin, Ermənistan hökumətinin maliyyə imkanları məhdud olduğundan və hərbi xərclərin artması bu imkanları daha məhdudlaşdırdığından hökumət istehsal səviyyəsini yüksək saxlamaq üçün iqtisadi subyektlərə uzun müddət maliyyə dəstəyi verə bilməyəcəkdir.** Ona görə də post-müharibə dövründə yaranmış siyasi hərc-mərclik **Ermənistan iqtisadiyyatını elə bir dərindən böhranla üz-üzə qoya bilər ki, inflyasiyanın kəskin artması prosesi baş verər və ölkədə ərzaq məhsullarının və digər məhsulların əsaslı çatışmazlığı baş verər.** Bunun baş verməsi ehtimalları böyükdür.

Rəsmi şəkildə inflyasiya göstəricisinin çox aşağı olması göstərsə də əhali tərəfindən qiymət artımı ilə bağlı müxtəlif fikirlər səsləndirilmişdir. Bu fikirlərə əsasən müharibə dövründə yağ, şəkər, un, qarabaşaq kimi ərzaq məhsullarının qiyməti qalxmışdır. Eyni zamanda o da qeyd edilir ki, orduya yardım ayırmağa məcbur olan supermarketlərin sahibləri qiymətləri qaldıraraq ayrılan yardıma görə dəyən zərəri aradan qaldırmağa çalışırlar. Qiyməti əsaslı şəkildə qalxmış məhsullara isə əsgər geyimləri, dəfn mərasimlərində istifadə olunan güllər və çələnglər aiddir. Bu qiymət artımları müharibənin təsiri ilə baş verdiyindən müvəqqəti xarakter daşıyır və məhdud sayda sahəni əhatə edir. Ona görə də hazırda Ermənistanda ümumi qiymət səviyyəsi rəsmi rəqəmlərdə göstəriləndi kimi iqtisadi aktivliyin zəifləməsi ilə əlaqədar olaraq aşağı səviyyədədir. **Lakin, əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi müharibənin iqtisadi zərərlərinin təsiri artdıqca, Ermənistanda maliyyə çatışmazlığı ilə bağlı problemlər daha da sərtləşdikcə mövcud olan iqtisadi problemlər daha da dərinləşəcəkdir və qiymət artımının baş verməsi üçün əsas yaradacaqdır.**

Milli valyutanın məzənnəsi

Qiymət artımı kimi Ermənistanda milli valyutanın (dram) məzənnəsi ilə bağlı olan gözləntilər də özünü doğrultmamışdır. Müharibə başladıqdan sonra Ermənistanın milli valyutasının kəskin şəkildə ucuzlaşacağı ehtimal edilsə də bu baş vermədi. Valyutanın ucuzlaşması prosesi getsə də bu çox zəif şəkildə baş verdi. **Belə ki, 28 sentyabr-19 noyabr tarixlərində Ermənistanın milli valyutası 3.1% ucuzlaşmışdır** (Qrafik 1). Sentyabrın 28-dən noyabrın 9-na qədər isə ucuzlaşma cəmi 1.66% səviyyəsində olmuşdur. Müharibə bitdikdən sonra noyabrın 19-na qədər isə ucuzlaşma 1.4% səviyyəsində olmuşdur. Bu isə onu göstərir ki, ucuzlaşma müharibə bitdikdən sonra daha sürətlə baş verir.

Qrafik 1. ABŞ dollarının drama qarşı məzənnəsi

Mənbə: Ermənistan Mərkəzi Bankı

Dramın ucuzlaşmasının gözləniləndən daha zəif şəkildə baş verməsi heç də müsbət iqtisadi proseslərin nəticəsi deyildir. Əksinə, Ermənistan iqtisadiyyatında yaranan durğunluq belə bir vəziyyətin formalaşmasına səbəb olur.

Ümumiyyətlə, iqtisadi böhran baş verdiyi dövrlərdə istənilən ölkənin milli valyutasının ucuzlaşmasını gözləmək olar. Ona görə də dramın ucuzlaşması pandemiya başladığı dövrdən başlamalı idi. Çünki pandemiya özü də Ermənistan iqtisadiyyatına əsaslı zərbə vurmuşdu. Lakin, həmin dövrdə də, xüsusilə iyun ayından sonra dram ucuzlaşmağa başlasa da bu ucuzlaşma son iki ayda olduğu kimi aşağı sürətlə baş vermişdir.

Müharibənin Ermənistan iqtisadiyyatına böyük zərər vurmasına baxmayaraq **milli valyutanın sürətlə ucuzlaşmamasının səbəblərindən biri pandemiya ilə əlaqədar olaraq sərhədlərin bağlı olması səbəbindən xaricə valyuta axınının əsaslı şəkildə zəifləməsidir.** Sürətli valyuta axını baş verdikdə xarici valyutaya daxili bazarda tələb artmağa başlayır ki, bu da milli valyutanın ucuzlaşmasına səbəb olur. Son aylarda isə pandemiya ilə əlaqədar olaraq Ermənistanda belə bir tendensiya yaşanmır. Əksinə, turistlərin xarici səfərlərinin kəskin azalması, sahibkarlıq məqsədilə idxal edilən məhsulların həcmində azalması, sahibkarların xarici valyutanı ölkədən çıxarmaq imkanlarının məhdudlaşması xaricə əsaslı valyuta axınının baş verməsinin qarşısını alır. Nəticədə, təbii olaraq milli valyutanın kəskin ucuzlaşmasının qarşısını alınır.

Digər tərəfdən milli valyuta üzərində təzyiqlərin yaranmasının qarşısını iqtisadiyyatda əsaslı durğunluğun müşahidə edilməsi alır. **İqtisadi vəziyyətlə əlaqədar olaraq əhalinin gəlirlərinin azalması yığım kimi toplanmış xarici valyutanın da drama çevrilərək daxili bazarda xərclənməsi üçün şərait yaradır. Bundan başqa ölkə daxilində tələbatın kəskin azalması da xaricdən idxal edilən məhsullara olan tələbin azalmasına səbəb olur və bu məqsədlə də xərclənə biləcək xarici valyuta ehtiyatları da Ermənistan iqtisadiyyatında qalır.** Ümumilikdə, Ermənistanda xarici valyuta yığımları elə də yüksək səviyyədə deyil və onların da böyük hissəsinin daxili bazarda milli valyutaya çevrilməsi prosesi gedir. Bütün bu iqtisadi proseslər valyutanın ucuzlaşmasına imkan verməsə də ümumilikdə iqtisadi vəziyyətin çox pis olduğunu göstərir. **Ona görə də iqtisadi vəziyyət daha da pisləşdikcə, müharibə və pandemiya ilə əlaqədar olaraq yaranan əlavə maliyyə yükü iqtisadiyyata öz təsirini göstərdikcə, xarici borcların ödənmə vaxtı çatdıqca və yeni xarici borcların əldə edilməsi çətinləşdikcə iqtisadi vəziyyət daha da pisləşəcəkdir.** Bu halda valyuta ehtiyatları o qədər azala bilər ki, hətta aşağı iqtisadi aktivlik şəraitində belə valyutanın ucuzlaşması sürətlənər. **Ona görə də**

qarşıdan gələn aylarda dramın ucuzlaşması prosesinin davam etməsini və uculaşma tempinin artmasını gözləmək olar.

Valyutanın ucuzlaşması sürətləndikcə isə Ermənistanda mənfə xarici ticarət balansını artacaqdır və idxal üçün ölkəyə xarici valyutanın daxil olmasına ehtiyac yaranacaqdır. Milli valyutanın ucuzlaşması digər tərəfdən idxal edilən məhsulların qiymətinin artması və nəticədə inflyasiya səviyyəsinin yüksəlməsinə şərait yaratmış olacaqdır. Bununla yanaşı pandemiya ilə bağlı qadağalar aradan qalxdıqdan sonra iqtisadi aktivliyi dəstəkləmək üçün Ermənistan hökumətinin maliyyə vəsaitləri olmayacaqdır və bu da iqtisadi böhranın uzun zaman davam etməsinə şərait yaradacaqdır. **Müharibədən sonrakı dövrdə Ermənistan iqtisadiyyatının cəlbədiciyyətinin azalması və iqtisadiyyatın dirçəlməsi imkanlarının olmaması emiqrasiya ilə yanaşı ölkədən xarici valyutanın çıxmasına da səbəb olacaqdır.** Bu da valyutanın ucuzlaşması ilə nəticələnəcəkdir. **Ona görə də deyə bilərik ki, hazırda mövcud olan və qarşıdan gələn aylarda Ermənistanı gözləyən iqtisadi problemlər valyutanın ucuzlaşmasını qaçılmaz edir.**

Nəticə

Aparığımız təhlillərdən o nəticəyə gəlirik ki, Ermənistan iqtisadiyyatında yaranmış durğun vəziyyət və əhəlinin gəlirlərinin kəskin azalması məhsul və xidmətlərin qiymətinin də azalmasına yol açmaqla yanaşı milli valyutanın kəskin ucuzlaşmasının qarşısını alır. Yaranmış bu vəziyyət kənarından iqtisadi durumun yaxşı olması mənzərəsini yaratsa da iqtisadi vəziyyətin dərinəndən analizi onu göstərir ki, iqtisadi aktivliyin kəskin azalması hazırkı vəziyyətin yaranmasına imkan verməklə yanaşı gələcək dövr üçün də yaxşı heçnə vəd etmir. **Ermənistanın malik olduğu iqtisadi və maliyyə imkanları iqtisadi vəziyyəti sabit şəkildə saxlamağa imkan verməyəcəkdir** (hazırkı vəziyyəti də sabit hesab etmək olmaz). Əgər iqtisadi aktivliyin kəskin azalması qiymətlərin azalmasına və valyutanın zəif sürətlə ucuzlaşmasına imkan yaradırsa, pandemiya ilə əlaqəli qadağaların aradan qalxması və iqtisadiyyatın dirçəlməyə cəhd etməsi isə qiymətlərin kəskin artmasına və valyutanın da ucuzlaşmasına yol açmaqla yanaşı. **Bunu daha çox dirçəlməyə cəhd edən iqtisadi sistemin çöküşü kimi qiymətləndirmək olar.** Ancaq təbii olaraq zərərli olsa belə bu baş verməlidir. Uzun müddət iqtisadiyyatın hazırkı şəkildə qalması digər daha dərin və uzun müddətli problemlərin yaranmasına yol açmaqla yanaşı. **Ona görə də hazırkı iqtisadi vəziyyət ilə dirçələ bilməyən iqtisadiyyat arasında balans saxlamaq Ermənistan üçün çətinidir.** Mövcud maliyyə resursları buna imkan vermir. Əlavə borclanmaya gedilməsi isə ümumilikdə maliyyə təhlükəsizliyi üçün təhdid formalaşdırır. **Belə çıxılmaz vəziyyətdə Ermənistanın böhrandan qaçmaq imkanları demək olar ki, yoxdur.** Əgər Ermənistan hər hansı bir böyük həcmdə xarici dəstək əldə edə bilməsə (hazırkı global iqtisadi vəziyyətdə əldə etmək çətinidir) qeyd etdiyimiz prosesdən qaça bilməyəcəkdir. Hətta belə bir yardım əldə edilsə də bu böhranın aradan qalxmasına deyil, böhranın həcmünün müəyyən qədər azalmasına imkan yarada bilər. Ona görə ki, belə yardımın səmərəli şəkildə istiqamətləndirilməsi üçün effektiv ola biləcək maliyyələşmə kanallarını müəyyən etmək çətinidir. Çünki bütün sahələr böhran ilə qarşılaşacaqdır.

Bütün bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, Ermənistan iqtisadiyyatını qarşıdan gələn aylarda inflyasiya və məzənnə ilə əlaqəli aşağıdakı problemlər gözləyir:

- ***İnflyasiyanın kəskin artması***
- ***Ərzaq və digər məhsullarının çatışmazlığı***
- ***Xarici ticarətin mənfə balansının daha da artması***

- *Xarici valyuta çatışmazlığı*
- *Milli valyutanın sürətli ucuzlaşması*
- *Valyutanın ucuzlaşmasının qiymətlərə artırıcı təsirinin kəskin xarakter alması*
- *Sahibkarlıq fəaliyyəti imkanlarının daralması*
- *Əhalinin yığımda olan vəsaitlərinin həcmnin azalması*
- *Yığımda olan vəsaitlərin azalmasının bank sistemində yaradacağı likvidlik problemləri*
- *Xarici valyuta ehtiyatlarının əriməsi*
- *Xarici borc cəlb etmək imkanlarının azalması*
- *Beynəlxalq reytinglərin daha da pisləşməsi*
- *Ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin təminatı imkanlarının azalması*

Müəllif: Orxan Bağirov- Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzi, aparıcı məsləhətçi